

İSLAM DÜŞÜNÇESİNDE DEĞERLER METAFİZİĞİ, İBRAHİM ÇETİNDAS

Metaphysics of Values in Islamic Thought, İbrahim Çetindaş

Aysel BENGİ

Öğretmen, Milliği Eğitim Bakanlığı, Gaziantep, Türkiye

Teacher, Ministry of National Education, Gaziantep, Turkey

ebrar29735@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-3077-7094>

i Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Kitap Tanıtımı / Book Review

Geliş Tarihi / Received: 13.05.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 12.06.2019

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2019

” Atıf / Cite as: Bengi, Aysel. “İslam Düşüncesinde Değerler Metafiziği, İbrahim Çetindaş”. *Mütefekkir* 6/11 (2019): 287-292. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.575807>.

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Education,68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

📄 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

İSLAM DÜŞÜNÇESİNDE DEĞERLER METAFİZİĞİ, İBRAHİM ÇETİNDAS¹

İnsan, dünya âleminde ilk belirlediği andan itibaren varlığı okuma, anlama, değerlendirme ve anlamlandırma süresinin en önemli aktörü olagelmıştır. İnsanın önünde duran varlık düzeninde, kendine özgü aksiyolojik (değersel) bir karakteri ve bunun üzerinde kendini gösteren özgün, açık ve anlaşılabilir bir dili mevcuttur. Etikten estetiğe, teknikten sanata, kültürden siyasete kadar hemen her değersel nitelik, varlığın fark edilen veya keşfedilen yeni bir yüzü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Müslümanların değer veya değersellik olgusunu bu genel perspektife vurduğumuz zaman görülecektir ki varlık, aynı varlık ve hatta bunun bir parçası olan insan da türsel olarak aynı insandır. Teoriden pratiğe, türsel olan insandan güncel ve tarihsel olana geçtiğimiz zaman, orada işin renk ve mahiyeti büyük ölçüde değişmektedir.

Müslümanların varlıkla ilişkilerini düzenleyen aksiyolojik kapasiteleri teorik bakımdan kusursuz görünmesine karşın, bunun yaşanan hayata aynı oranda yansıdığını söylemek hayli güç görünmektedir.

Felsefi düşüncenin ana ekseninde gittikçe teoriden pratiğe kaydığı günümüz dünyasında Müslümanların, bütün boyutlarıyla varlığı anlama ve buraya dayalı özgün değerler üretme sürecini behemehâl başlatmaları artık ötelenemez bir zaruret hali olarak kendini hissettirmektedir. İşte yazar eserinde bu yöndeki ihtiyaca bir katkı sunmak amacıyla gerek varlık gerek bunu değerlendiren insan ve gerekse bu değerlendirme biçimlerinin mahiyet ve sonuçlarını görmek üzere İslam kültüründe var olan genel değersel birikimi, metafizik temellere yoğunlaşarak anlamaya ve bunu diğer insanlar için de görünür kılmaya çalışmıştır.

Çalışmanın özünü oluşturan etik ve estetik değerler metafiziğin iki boyutunu oluşturur. Bu anlamda iyi/iyilik veya kötü/kötülük, etik değer, güzel/güzellik ya da çirkin/çirkinlik ise, estetik değer ifadesidir.

İnsan hayatının özellikle duyuusal ihtiyaçlarının kolaylıkla temin edilebildiği, ancak ruhsal veya aşkın boyutunun büyük ölçüde göz ardı edilerek, yok sayma eğilimlerinin gittikçe güç kazandığı günümüz dünyasında, insanlığın geleceğini tümenden etkileyebilecek noktalar bağlamında endişe uyandırıcı güçlü sinyaller gelmektedir. Tabiatıyla bu ve benzeri çalışmalarla insanın varlık içerisindeki konumu, onunla kurduğu çok yönlü ilişki biçimi ve bunun neticesi olarak ortaya çıkan fiillerin niteliği gibi insanın, insan olarak kendi varoluşsal geleceğini ilgilendiren bu sorunlar üzerine yoğunlaşması, bugün itibarıyla bir seçenek olmaktan çıkıp bir zaruret haline dönüşmüş durumdadır.

¹ Çetindaş, İbrahim. *İslam Düşüncesinde Değerler Metafiziği*. Ankara: Elis Yayıncılık, 2014.

Yazar bu çalışmanın birinci bölümünde, değer ne olduğu, kökeni, değerlendirme süreci veya bunun yapısal karakterinin nasıl oluştuğu gibi konular üzerinden bir temellendirme yapmaya çalışmıştır.

Değer veya değerselliğin, insanın varlıkla kurduğu ilişki neticesi oluştuğuna ve buna bağlı olarak etik, estetik ve epistemoloji gibi değersel kategorilerin ortaya çıktığına işaret eden Samuel Alexander'ın, *Space, Time And Diety* adlı çalışması, yazarın görüşlerinin şekillenmesine ışık tutmuştur.

Yazar, iyi, güzel ve doğrunun ölçüsü kişisel değerlendirmelere indergenmektedir demiş ve bunun kaygısını yaşadığını belirtmiştir. Tarihte bunun örnekleri var mı varsa o zamanda bulunan ve bu zamanda eksikliği ortaya çıkan bu özelliklerin sebebi nedir? Ne oldu da insan değer ve değersellik özelliğini yitirmeye başladı? Bu soruların cevabı okuru daha da aydınlatacaktır. Yazarın ele aldığı iyi, güzel kavramlarını örneklerle güçlendirmesi de eseri daha hacimli kılacaktır.

Felsefenin genel tasnifi içerisinde ontoloji ve epistemoloji karşısında aksiyoloji veya değer ilmi, kendine mahsus metodolojisiyle, özgün ilmi bir disiplin olarak ayrı bir araştırma alanı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İnsan hem düşünen, hem eyleyen veya hem tasavvur/tahayyül eden hem de bunu gerçekleştiren bütünsel bir varlık hüviyeti taşımaktadır. Öyleyse o, sadece teorik, spekülatif veya bilişsel (cognitive) bir varlık değil, aynı zamanda düşündüklerini yapan, pratikleştiren, üreten veya var kılan değersel bir varlıktır. Değer veya değersellik, insanın varlıkla kurduğu çok yönlü ilişki veya ilişkiler neticesi bir anlamda varlığın, insana yönelttiği soruların cevaplarından oluşmaktadır. İster maddi isterse manevi değerler olsun, bunların hepsini ortaya çıkaran belirli koşullar mevcuttur. Zira madde olmasa teknik, yine madde, bitki ve diğer canlı kategoriler olmasa sanatsal, insanlar arası ilişkiler olmasa etik, insanın aşkın âlemle zorunlu ilişkisi olmasa dini, varlığa ait kavramlar olmasa epistemolojik veya fikri değerler olmaz ya da oluşmazdı. Bütün bunlardan 'anlaşılır ki, değerler âlemi varlık âlemine, değer problemi varlık problemine bağlıdır. Öyle ise, bir değerler ontolojisi' veya kısaca aksiyolojik bir ontolojiden bahsetmek mümkündür. İnsan, varlıkla kurduğu ilişki sonucu, bu alana kendinde olanı katarak veya onda var olanı alarak değer, değersellik veya değerlendirme sürecinin en temel aktörü haline gelmektedir.

İnsanın duyuşsal, rasyonel veya ruhsal güç ve fonksiyonları, değer veya değerselliğin birer mihrakı olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanın akli yönü, onu fenomen âlemin üzerine çıkarır ve oradan gelen kanun hükmündeki ahlak yasasının sesini işittirir.

Eserin ana omurgasını oluşturan İslam düşüncesinde de, gerek Fârâbî ve İbn Sînâ gibi Meşşâî ekol dahil filozoflar, gerekse Gazzâlî, Sühreverdî, İbnü'l-A'râbî ve hatta Mevlânâ gibi İshrâkî ve irfani düşünceye sahip mutasav-

vıf filozoflarda, değersel niteliklerin kökeni aşkın aleme dayanmaktadır. Yaşadığımız aleme bu özgün kimliğini kazandıran varlık aşkın veya müteal varlıktır. Değerler, güncel veya tarihsel kişiliklere özgü koşullarla birlikte ortaya çıkmakta, bunların yaşamsal sürecinin konusu olmakta ve bu nedenle de sadece bu kişi veya kişilikleri bağlamaktadır. İyi, güzel veya doğrunun ölçüsü, kişisel değerlendirmelere indirgenmektedir.

Bütün bunlardan hareketle yazar öncelikle etik ve estetik metafiziğinin arka planını anlama niyetinde olduğundan ikinci bölüme İslam Düşüncesinde Değerler Metafiziğinin Temelleri ana başlığını koyarak bu bölümü Varlık ve İnsan şeklinde iki kısma ayırmıştır. Birinci kısımda, genel varlık veya ontoloji metafiziğine işaret etmiş; bu kısımda varlığın değersel karakteri üzerinde durmuş onu inşa edip özgün kimliğini kazandıran değer ontolojisinin kendini dışa vuran metafizik temellerin altını çizmeye çalışmıştır.

Varoluş ile değersel varoluş arasında özsel bir ilişki söz konusudur. Varlık hiyerarşisinin tepesinde bulunan Zorunlu Varlık veya Allah, aynı zamanda bütün varlığın kendisinden çıktığı ilk varlık, hiçbir varlığın kendisine benzeyip, ortaklık içerisinde olmadığı bir, bütün iyilik düzeninin yine kendisinden taşıdığı iyi ya da alemdeki uyum, ahenk, güzellik, hoşluk ve sevginin kaynağı olan Aşk'tır. Öyleyse Zorunlu Varlık, sadece varlık veren değil, aynı zamanda "sırf güzellik ve iyilik sahibi" bir varlıktır.

Kitabın ikinci bölümünde yer alan Varlığın Kemal'i kısmında varlık düzenindeki her bir varlığın kemali, Mutlak Kemal'in özünün bir yansıması olan doğasındaki amaçsallığı fiilleştirmesidir. Maddeye göre form, kuvveye göre fiil, olabilirlik imkanına göre oluş, ide veya fikre göre eylem hep birer kemal veya yetkinlik haline işaret etmektedir. İyilik, mutluluk ve kemal kavramları arasında varoluşsal bir ilişki söz konusudur. Tabiatıyla varlığın iyiliği, mutluluğu anlamına gelmekte, bu ise onun yetkinlik veya kemal halini göstermektedir.

Kitabın Nefsin Mahiyeti kısmında yazar; "Nefsin varlık ve canlılığını meydana getiren ilke cismani ve duysal değil, akli veya ilahi alemden gelmektedir" demektedir. Onun fiilleri, cismin fiilleriyle uyuşmadığı gibi, ondan birbirine karşıt fiiller de ortaya çıkabilmektedir. Nefs, ne cisim, ne cismin parçası, ne de arazdır. Cismani varlıklar gibi tekamül edip değişmektedir. Bu nedenle ona yorgunluk, yaşlılık, zayıflık veya eksiklik gibi duysal özellikleri ilişmemektedir.

Değer veya değersellik bağlamında insan varlık, bir yandan varlık aleminin merkezinde yer alan bir değer varlığı, diğer yandan da bütün bu değer veya değersellik olgusu ya da beşeri birikimin kaynak, inşai güç veya faili olarak değerlerin mihrakı konumundadır. İnsan, bir değer varlığı veya değerlerin mihrakı olarak aksiyoloji tarihinin en belirleyici faktörüdür. İnsan, nitel

karakteri bakımından İlahi Varlık'ın yeryüzündeki yansıması, fiilleşme olgusu açısından ise onun taklitçisi durumundadır.

Eserde zorunlu olan aşkın varlıktan bahsedilmiştir. Bu aşkın varlığın bütün Kemal özelliklerini içinde bulundurduğu ve yaratılmış varlıklara da bu Kemal'i nasıl verdiği üzerinde durulmuştur. Gazzâlî, İbn Rüşd, Fârâbî, İbn Sînâ, Sühreverdî ve Meşşâîlerin bu aşkın varlıktan alemin ve kemal sahibi olması gereken insanın var oluş sürecine dair görüşlerine değinerek bu konuda okurları aydınlatmıştır. Çünkü bu görüşler akıl sahibi insanın nasıl değer sahibi olacağı hakkında bize ipuçları vermektedir. Nefs ile ilgili bilgi verdikten sonra insanın bu varlık mahiyetindeki değeri, değer olgusuna katkısı ve akli melekesiyle bütün değerlerin mihrakı oluşuna değinilmiştir. Yazar değer, değersellik, etik ve estetiği örneklerle ele almıştır. Burada yine İbn Sînâ ve Sühreverdî'nin eserlerinden ve görüşlerinden faydalanmış, gaye varlık olan insanın değersel anlamda nasıl olduğunu ve olması gerektiğini ortaya koymuştur.

Üçüncü bölümü yazar Ahlak Metafiziği olarak isimlendirmiştir. Ahlaki değerlerin ifadesi olan iyi ve iyilik olgusu, kökeni ve bunun dünya alemiyle ilişkisi gibi hususlar üzerinde durmuştur. Bununla birlikte bu bölümde, ahlaki bir değer varlığı olan insanın fiillerini ortaya çıkaran kökenler, temeli Aristo'ya kadar uzanan, ancak İslam'da salt bir alanla sınırlı kalmayıp genel bir yaşam biçimine dönüşen orta yol (itidal) ahlak anlayışı ile birlikte, insani fiillerin ortaya çıkmasında vicdanın yeri ve yine fiillerin icrasında irade veya özgürlüğün rolü gibi meta-etik konulara yoğunlaşmıştır.

Vicdan güç kazandıkça, insanlık da güç kazanmakta ya da vicdan zayıfladıkça insanlık da değersel olarak zayıflatılmaktadır. Bu bağlamda Hz. Peygambere atfedilen "Her ne kadar sana fetva verseler de, bir kere de kalbinden fetva al!" şeklindeki ifade, vicdanın görevi ile ilgili daha basit, yalın ve dolambaçsız bir anlayış biçimi sunmaktadır. Vicdani sorumluluğun doğması için irade hürriyeti şarttır. İnsanın, fiillerinde dinen hür olması, sınırsız bir özgürlük alanının var olduğu anlamına gelmez. Aksine, İslam veya diğer dinler, en genel olarak iyi ve kötünün ne olduğunu tanımlar ve insana bu konularda yol göstererek uyarılarda bulunur.

Ahlak Metafiziğini ayrı bir başlıkta ele alan yazar bunu diğer başlıklar arasında da eritebilirdi ancak değerleri ayrı ayrı ortaya koymaya çalışacağı için bu şekilde ele almayı uygun görmüş ki bizce de gayet isabetli olmuştur. Çünkü doktorluk, sanatkarlık, mimarlık gibi değersel nitelikler insanın ruhuna ayrı güzellikler katar. Çünkü her insan kendi değer dünyasına uygun niteliklerle anılır. Bu nitelikler hayatın her alanını etkiler. Bu bölümde Fârâbî'nin eserlerinden ve İhvânî's-Safâ Risaleleri'nden faydalanmıştır. Vicdanın insanlık üzerindeki etkilerine değinen yazar vicdani hürriyetin önemini ortaya koymuştur. Bu konuda değerli tespitlerde bulunmuştur. Akseki'nin görüşlerinin de burada etkili olduğu görülmektedir. Bu konuda akla

gelebilecek soruları da cevaplamaya çalışan yazar örneklerle de konuyu zenginleştirmiştir ancak örnekler daha geniş tutularak konunun daha zenginleştirilebilmesi de mümkündür.

Son olarak dördüncü bölümü yazar İslam Düşüncesinde Meta-Estetik olarak belirlemiştir. Bu bölümde iyi veya iyilik konusunda izlenen usule benzer şekilde, öncelikli olarak estetik değeri ortaya çıkaran metafizik kökenlere inilmeye çalışılmıştır. Burada güzel, güzellik kavramları, bunların ilahi ya da müteal alemle olan ilişkisinin sağlanması, ayrıca bu estetik değerlerin teorik ve pratik olgularla dünya alemine yansıma biçimi gibi, meta-estetik muhtelif boyutları Fârâbî, İbn Sînâ, Gazzâlî ve Sühreverdî gibi filozofların eserlerinden yararlanılarak ele alınmıştır. Fârâbî ve İbn Sînâ gibi sudûrcu filozofların düşüncesine göre Allah, alemdeki iyilik düzeniyle birlikte, estetik değerlerin ifadesi olan güzellik düzeninin de mihrakı veya kaynağıdır. Aşkın alemden içkin aleme uzanan bütün varlık kategorilerinde zuhur eden estetik değerlerin ifadesi olan güzellik ontolojisi varlığını, özü aynı zamanda Sırf Güzel (cemil) olan Allah'a borçludur. Bu nedenle ilk varlık, sadece genel olarak varlık düzeninin değil, aynı zamanda hem varlıktaki güzellik değerinin, hem de bu değerlerin hareketlere geçirdiği sevgi ve aşkın da zorunlu sebebi veya varoluşsal ilkesidir.

Meta-estetik bölümünde yazar öncelikle bu konunun nereye kadar uzandığına değinmiştir. İlk varlık olan aşkın varlığın sırf iyilik, mükemmel güzellik ve letafet sahibi olduğuna değinmiştir. Yani yazar bütün güzelliklerin ilkesinin İlk Varlık olduğunu Akıl aleminin elde ettiği mutluluğun Allah'ı düşünürken elde ettikleri mutluluk olduğunu, bütün alemin saran aşk görüşünü, Yunus'un ve İslam filozoflarının eserlerine de yer vererek anlatmıştır. Bu kıssadaki yorumların arttırılması eseri daha güçlü hale getirecektir.

Bu eser Müslümanların teoride olan ahlak anlayışının nasıl pratiğe dönüşeceği, eksiklerimizin neler olduğu ve tekrar bu nitelikleri kazanmak için nasıl öze döneceğimiz noktasında bize rehberlik etmektedir. Varlığı okuyarak değerler üretip özsel niteliklerimizi koruyup teorik bilgilerimizi pratiğe dökmek yazarın da ifade ettiği gibi yeni bir dirilişin başlangıcı olacaktır.

Bilim dünyasında üzerinde durulması gereken bu konuya yazarın değinip böyle bir eser ortaya koyması ve eserin yeni kaynaklık vazifesi görmesi takdir edilmesi gereken bir durumdur. Eserde kullanılan kaynakların zenginliği ve yazarın kendi görüşleri göze çarpmaktadır. Eser araştırma ve muhteva açısından yeterli zenginliğe ulaşmış, sade bir anlatımla anlaşılması kolay hale getirilmiştir. Kanaatimizce örneklerle daha da zenginleştirilip hacimleştirilmesi mümkündür. Eserde konu hakkında gereksiz ayrıntılara yer verilmiş, konular sade ve yalın bir şekilde ele alınmıştır.